

Les Pitiüses, unes illes no tan aïllades de la prehistòria

Maria Bofill Martínez

maria_bofill@hotmail.com

Universitat Autònoma de Barcelona

Pau Sureda Torres

pau.sureda@campus.uab.cat

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

La discontinuïtat que presenta la línia d'investigació dedicada a la prehistòria de les Illes Pitiüses requereix una revisió crítica envers els seus plantejaments i les possibilitats reals del seu registre material. Aquest article pretén mostrar una nova perspectiva sobre l'anàlisi del procés de poblament humà en aquest ambient insular, en base a la capacitat informativa que ofereixen els estudis arqueològics realitzats fins a l'actualitat sobre la prehistòria d'Eivissa i Formentera. Amb aquesta finalitat, centrarem les nostres aportacions tant en l'àmbit metodològic com en les consideracions de caràcter interpretatiu que creiem precises.

Paraules clau: Prehistòria Illes Pitiüses, Prehistòria Illes Balears, Processos de poblament humà.

Abstract

The discontinuity in the investigation line spent on the Pitiüses Islands prehistory requires a critical checking about its approaches and its real possibilities of the material set. This paper is intended to show a new view of the analysis of the human population process in this insular environment, it is based on the informative capability that the archeological studies offer, which have been made about Ibiza and Formentera's prehistory until nowadays. To accomplish this purpose we will focus our contributions on the methodological field as well as on the considerations of interpretative nature we think essential.

Introducció i objectius

Els estudis sobre la prehistòria de les illes Pitiüses¹ durant el passat segle XX, han tingut un paper més que discret en el sí de l'arqueologia balear. Aquest ha sigut tal, que durant bona part d'aquest període i per un nombre no menyspreable d'investigadors, s'afirmà que tant Eivissa com Formentera romangueren deshabitades fins a època històrica. No dedicarem aquest espai a valorar els motius d'aquest retard en la investigació, sinó que d'alguna manera assumim el repte d'aportar quelcom per a que aquest sigui menys evident en un futur. És per això que comencem tractant breument i a mode d'introducció els antecedents que fonamenten l'actual estat de la investigació, i sense els quals no existirien els interrogants als quals s'enfronta l'arqueologia prehistòrica a les Pitiüses.

No serà fins a la dècada dels setanta en que trobem un punt d'inflexió, pel que fa al tractament de la prehistòria de les Pitiüses, on autors/es com Miquel Tarradell i Matilde Font ja plantejaren la improbabilitat d'un despoblament d'aquestes, previ a l'arribada de les poblacions semites (Tarradell i Font, 1975). Fou aleshores quan, amb els primers treballs de Jordi H. Fernández (Fernández, 1973 i 1974) sobre uns materials de l'Edat del Bronze i sobretot amb el descobriment i excavació dels jaciments de Ca Na Costa i del Cap de Barbaria a Formentera i de Can Sargent a Eivissa, les Pitiüses començaren a reconstruir una part del seu passat més remot (Costa i Guerrero, 2002). Durant els anys immediatament posteriors a aquest primer moment, foren diversos els investigadors i investigadores que s'hi dedicaren per tal d'abocar un poc de llum sobre un panorama general encara prou obscur: Celia Topp, Carlos Gómez, Pilar San Nicolás, Benjamí Costa o Jordi H. Fernández, foren alguns dels que miraren de posar remei a l'absència de textos científics sobre la prehistòria pitiüsa. Al mateix temps s'anava ampliant el registre arqueològic conegut, amb l'excavació de jaciments com es Puig de Ses Torretes, (datat sobre el 2.100cal BC.) el qual darrerament a aportat noves dades que el situen com l'evidència més antiga de

poblament a l'illa d'Eivissa. Durant la passada dècada dels anys noranta, s'inicià un procés que ha de permetre combinar el treball de camp amb noves disciplines de manera que interpretin en passat de les illes des d'una perspectiva biogeogràfica o paleoambiental. (Costa i Guerrero *opcit.*) Aquestes noves aportacions interdisciplinàries, juntament amb una major representació de datacions radiocarbòniques i un coneixement més acurat del registre arqueològic actual, són els elements que haurien de permetre afrontar amb solvència els problemes i reptes que l'arqueologia prehistòrica a les Pitiüses pretén abordar.

Revisió del registre arqueològic

Tot seguit, mirarem de revisar l'estat actual del registre arqueològic excavat a les Pitiüses, encara que gran part del nombre total de jaciments de les illes (veure mapa) resten encara per excavar. Aquesta base empírica, la qual tractarem cronològicament, ens ha de permetre abordar les principals problemàtiques que es desprenen de l'estudi de la prehistòria pitiüsa.

El primer dels jaciments, conegut com S'avenc des Pouàs (veure mapa, n°43) i situat en les proximitats de la població de Santa Agnès de Corona, és una important cavitat natural que ha presentat un potencial estratigràfic de més de 19 metres, i que fou excavat per J. A. Alcover, de formació paleontològica (Costa i Guerrero, 2002). Aquest no és un jaciment representatiu per les restes antròpiques que presenta sinó per les implicacions historiogràfiques que ha tingut en la interpretació de la prehistòria d'Eivissa. S'hi dataren unes restes d'ornitofauna holocènica endèmica, que presentaven suposades evidències d'haver estat cremades, atorgant unes cronologies per C14 del 5.100-4.450cal BC., les quals s'assumiren com les primeres evidències de presència humana a les Pitiüses. Altres interpretacions posteriors derivaren entorn una possible explotació de les comunitats neolítiques llevantines dels recursos de l'illa (sal, colònies d'aus, pesca).

Tot i estar pràcticament arrasats, als estrats superiors s'han pogut identificar uns nivells amb cendres, restes de fauna domèstica i fragments ceràmics, tot i que no han pogut ser datats. Afortunadament la revisió de l'estratigrafia del jaciment i d'alguns dels materials que es posaven en relació amb les restes de fauna domèstica, ha permès identificar les poques garanties d'objectivitat estratigràfica, en els nivells arqueològics, que ofereix aquest jaciment (Alcover *et alii*, 1999). No obstant això, cal esperar que les dades relatives a Es Pouàs es donin a conèixer de forma detallada per poder contrastar i verificar les traces de cremació, ja que només han sortit en diverses publicacions a títol de notícies preliminars.

El sepulcre megalític de Ca na Costa (veure mapa, n°24) ha estat considerat com el jaciment paradigmàtic de la prehistòria pitiüsa des de què fou descobert el 1974. Aquest megàlit està format per un corredor, construït amb dues filades paral·leles de dos ortostats cadascuna, i una cambra circular, formada per set ortostats encaixats en un solc tallat a la roca del sòl (Fernández, Plantalamor i Topp, 1988). Ambdues parts es comuniquen per una llosa perforada, fet que constitueix una clara tradició megalítica continental (veure Imatge n°1). Però, a diferència d'aquests megàlits continentals, on hi trobem normalment un túmul de terra i pedres, a Ca Na Costa, hi tenim una complexa estructura constructiva formada per un primer mur de dos o tres filades de lloses travades amb terra, més 24 lloses en disposició radial (16 in situ), i finalment, una plataforma circular de pedres posades en pla i sobreposades.

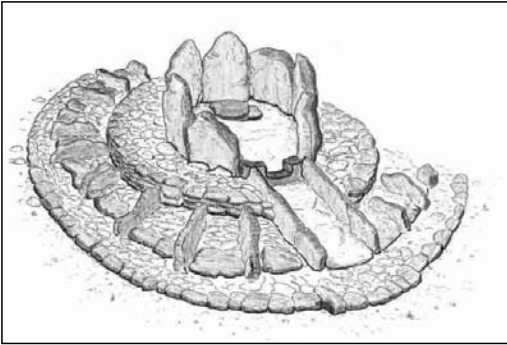
Pel que fa al contingut de la cambra i de la resta del jaciment, en destaquem les restes de dues dones i sis homes, amb edats compreses entre els 20 i els 55 anys, de talla baixa (1,50 1,65m.); alguns dels ossos estaven amuntegats, fruit d'arraconaments posteriors amb motiu desconegut. Entre els elements ceràmics apareixen bols semiesfèrics i hemisfèrics, olletes sense coll, també hi són presents els models troncocònics i carenats, com també hi ha dos

fragments amorfes amb decoració incisa (Costa i Fernández, 1992). Cal destacar també la presència de artefactes ossis com 15 botons amb perforació en V. Entre el material lític hi ha una cassoleta de marès de forma quadrangular, un percutor gairebé esferoidal també en sorrenca, una peça de granit pol·limentat de forma cúbica, un fragment de braçal d'arquer, tres petites peces de sílex (un esclat, un fragment de nucli i un possible perforador).

Darrerament s'ha pogut obtenir una nova datació a partir d'ossos humans trobats dins de la cambra sepulcral que donen uns intervals de 2100-1880 cal BC. Aquest fet ha permès endarrerir diversos segles les primeres cronologies de que es disposaven, confirmant d'aquesta manera, que Ca Na Costa és el megàlit més antic dels que fins ara es coneixen a les Illes Balears (Costa i Guerrero, 2002). Pel que fa als objectes d'aixovar, que hem comentat amb anterioritat, són molt semblants als 4 sepulcres megalítics de Mallorca i Menorca (Costa, 2000, taula de la pg. 145). D'altra banda, les ceràmiques incises d'estil campaniforme trobades a dins de la cambra estan pròximes a les ocupacions calcolítiques de Ca Na Cotxera, Son Matge i Son Ferrandell-Oleza datades entre el 2400-2000cal BC., en un moment de clara difusió dels campaniformes per via marítima. Aquestes incongruències en les datacions fan pensar en una possible reutilització del sepulcre, com succeeixen a Biniai-Nou (Menorca) amb cronologies similars (Gomez, 2000).

El jaciment eivissenc que fins l'actualitat gaudeix de la data radiocarbònica fiable més antiga, corresponent a una ocupació humana *sensu stricto*, és l'assentament a l'aire lliure de Puig de Ses Torretes, Cala Llonga (veure mapa, n°41). L'anomenada estructura 0.01 consisteix en una cabana de planta el·líptica amb fonaments de pedra de doble filada i reblit intern (0.50cm conservats), la qual presenta dues fases d'ocupació principals. Respecte la més antiga, assentada sobre la pròpia roca mare, destaquem la documentació de restes d'escòries i una peça metàl·lica, així com dues petites fosses excavades

sobre la roca, amb una mà de molí a l'interior de cadascuna d'elles. La datació va ser presa sobre un os de bòvid, (mostra de vida curta), amb un resultat de 2100-1900 cal BC, i una desviació típica de tan sols ± 42 anys. Costa i Guerrero (2002, p.8) interpreten la introducció de bòvids

Imatge 1 Perspectiva axonomètrica de Ca Na Costa. (Fernández, Topp i Plantalamor, 1988)

com a signe d'estabilitat i voluntat d'establiment permanent per part de les comunitats pastores, les quals es podrien haver aprofitat dels prats de Cala Llonga formats per la desembocadura dels torrents adjacents. D'altra banda, aquests mateixos autors destaquen la similitud entre Puig de Ses Torretes i els fons de cabana amb sòcol de pedra apareguts a Son Ferrandell-Oleza, els quals s'han considerat com els assentaments precedents a les construccions naviformes que sorgeixen a partir del 1650 cal ANE aprox. a Mallorca. La segona fase d'ocupació, en canvi, ja s'integraria segons els seus excavadors, en un moment del bronze ple, a partir de l'absència de materials més antics com les ceràmiques incises i els "braçals d'arquer".

Pel que fa als materials prehistòrics recuperats a l'interior de les coves², només volem destacar Sa Cova des Fum, La Mola, (veure mapa, n°31) on es varen recollir dos fragments amb decoració incisa interpretada com d'estil campaniforme per Celia Topp, juntament amb un fragment de

plaqueta-afilador sobre roca metamòrfica polimentada.

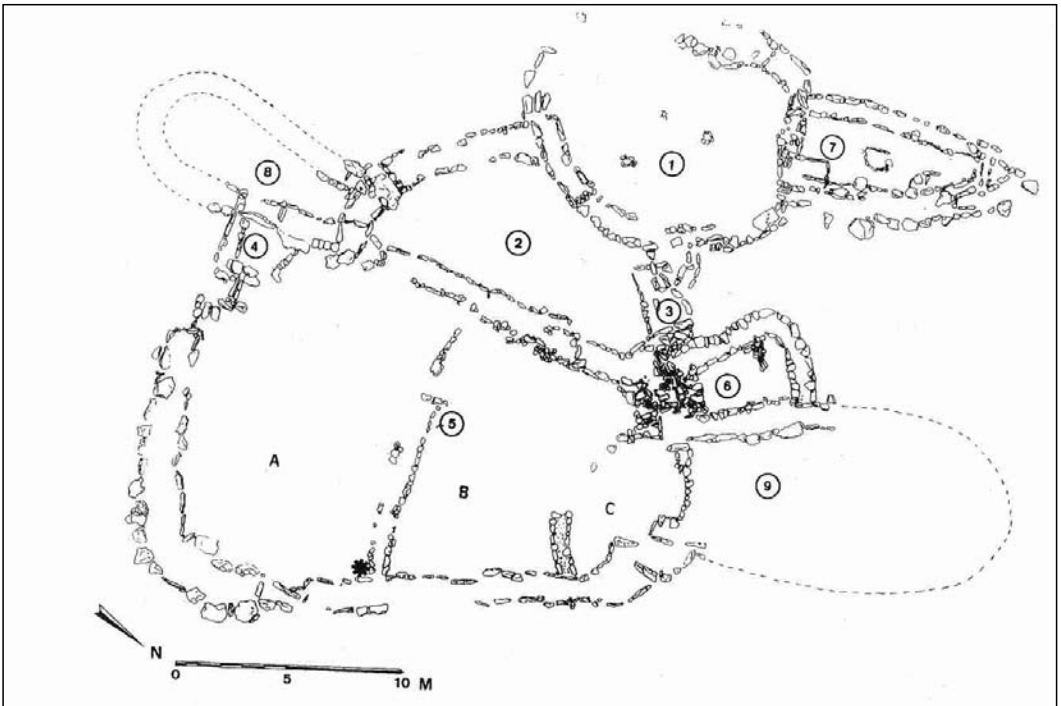
El conjunt de jaciments a l'aire lliure que formen el grup de Cap de Barbaria a Formentera és veritablement espectacular (21 en total, veure mapa), tenint en compte el petit espai de terreny que constitueix la part més sud-occidental de l'illa. Es tracta d'un altiplà vorejat per alts penya-segats que aïllen de la mar, i només permeten l'accés per terra des del nord. Les diferents plantes i agrupacions estructurals que presenten aquests vint-i-un jaciments semblen distribuir-se amb una certa ordenació espacial, deixant al centre les estructures més complexes (aquelles amb més de 4 àmbits adossats uns amb els altres, veure Imatge 2), i les altres més simples, interpretades com estructures subsidiàries o secundàries, ubicades als voltants d'aquestes primeres.

Es varen realitzar excavacions als anys 70' i 80' a tres d'aquestes estructures, construïdes totes elles amb gruixuts basaments a base de murs de doble filada i reblit intern. La més interessant d'aquestes tres, Cap de Barbaria II (veure mapa, n°2), correspon a una de les estructures complexes centrals, formada per almenys nou àmbits de plantes diverses (circular, semicircular, ogival, de ferradura, etc), adossats uns als altres, i ocupant una extensió pròxima als 1.500m². Els seus excavadors (Costa i Fernández, 1995, p.12) proposen l'existència de dues fases constructives principals, la primera d'elles formada pels navetiformes 7 i 9 (veure imatge n°2), les quals semblen haver estat remodelades i modificades al llarg del temps. La segona gran fase constructiva³ respon a una reorganització de tota l'estructura, compartimentant estances (n°5) i aixecant-ne de noves. A partir de les estructures internes i dels materials arqueològics, també es parla d'àmbits amb funció d'habitatge i activitat domèstica (presència de llars), altres interpretats com espais de treball (presència de molins), així com la gran estança 5 com a possible tancat per animals. La gran quantitat de fragments ceràmics recuperats es caracteritza per la senzillesa de les formes (globulars amb vora exvassada les

més freqüents) i la quasi totalitat de decoració, excepte una vora exvassada amb decoració puntejada, i un altre cordó amb impressions digitals. El material lític està representat per mans de molí, picadors, percussors i polidors, tots ells realitzats sobre còdols; un fragment de plaqueta-afilador (també anomenada “braçal d’arquer”), així com una notable absència d’eines tallants, relacionada amb la poca importància econòmica que podien haver tingut les pràctiques agrícoles per aquesta comunitat. D’altra banda, sí es documenten gotes de fundició i escòries de bronze, l’anàlisi dels quals (Projecto Arqueometalurgia 5664) ha donat un 85% de Cu i un 14,97% de Sn, evidenciant una excel·lent qualitat. L’estudi inicial de les restes faunístiques realitzat pel paleontòleg J. A. Alcover ha permès identificar restes d’espècies, la majoria d’elles d’ovicàprids, algunes altres de bòvids, així com també restes d’individus joves de virot. També es documenta la recollida de mol·luscs, i sorprèn l’absència d’indicis de pesca.

L’assentament de Cap de Barbaria II ha estat interpretat com un hàbitat permanent (construcció ferma amb pedra, documentació de diverses remodelacions), amb una temporalitat prolongada que pels materials que ha fornit (certes formes ceràmiques, i el “braçal d’arquer”) es va proposar un inici constructiu cap al final del Calcolític / inici del Bronze, fins a una segona fase ja en època de producció metal·lúrgica en bronze, tal com s’ha pogut documentar amb les restes de fundició aparegudes. Amb la intenció de datar aquesta segona fase arquitectònica del jaciment, es va seleccionar una mostra d’os d’ovicàprid procedent del nivell 2b del mur separador de l’estança 5, el resultat de C14 del qual va donar sorprenentment 595-437 i 425-396 ANE.

El final de la prehistòria a les illes Pitiüses es presenta molt més interessant del que s’havia pressuposat. Descartats els plantejaments sobre un despoblament humà a les illes en el moment de la pre-colonització semita (Gómez i san

Imatge 2 Planta de les estructures de l’assentament Cap de Barbaria II (arxiu MAEF).

Nicolás, 1988, etc.), contem amb tres datacions més sobre aquesta primera meitat del I mil·lenni ANE. La primera d'elles procedeix de l'únic context funerari prehistòric eivissenc conegut, anomenat Can Sergent al municipi de Sant Josep (veure mapa, nº36). Les restes constructives conservades varen ser interpretades en el moment de l'excavació (Topp, Fernández i Plantalamor, 1979) com possibles restes de sepulcres de corredor, tot i que l'anàlisi conjunt de les dues estructures separades per 15m ha constatat més recentment que es podria tractar d'una mateixa construcció de funcionalitat desconeguda. Les restes humanes aparegudes (NMI=6, tres homes adults, una dona, un individu infantil, i un crani adult cremat) al voltant d'un mur secundari adossat a l'estructura principal, també s'acompanyaven d'un petit conjunt de fragments ceràmics de pasta grollera, i un punyale triangular de bronze. Dues mostres d'ossos procedents d'ambdues bandes del mur secundari, varen presentar unes datacions radiocarbòniques entre 770-440 i 850-370 ANE, i 860-770 i 910-740 ANE. L'informe antropològic realitzat per González i Lalueza (2000, p.318-321) constata un gran desgast oclusiu a les dents dels individus inhumats, interpretat per Costa i Guerrero (2002, p.13-14) com evidència d'un predomini de les farines i sèmoles en la seva dieta, a diferència dels individus de Ca Na Costa del mil·lenni anterior, els quals basaven la seva alimentació en proteïnes animals i verdures fresques.

Darrerament s'ha publicat la datació de la fortificació de Sa Cala, La Mola, Formentera (veure mapa, nº34), que ha proporcionat una datació sobre os de fauna situada entre el 810 i 740 BC (Van Strydonck et al., 2005). Aquesta s'ha interpretat (Ramon i Colomar, 1999) com una fortificació destinada a protegir l'accés a les coves, les quals presenten indicis d'ocupació prehistòrica a partir dels materials recollits al seu interior. I l'última datació radiocarbònica que destaquem s'ha realitzat sobre ossos humans procedents de tombes amb aixovar i ritual fenici, excavades a la necròpolis fenicio-púnica de Puig des Molins (Eivissa). Aquestes han proporcionat

una cronologia entre el 930 i el 800 BC (Fernández i Costa, 2004), la datació de les quals suposen les primeres evidències de presència semita a l'illa d'Eivissa, obrint així noves perspectives i hipòtesis pel que fa als processos de colonització fenicis a l'occident mediterrani.

Per tant, si conjuquem les dades procedents de l'assentament a l'aire lliure de Cap de Barbaria, les restes humanes de Can Sergent, la fortificació de Sa Cala i aquesta primera presència de colons fenicis a l'illa d'Eivissa (totes datades a la primera meitat del I mil·lenni ANE), tenim diversos indicis que ens apunten cap a una coexistència entre semites i indígenes en territori pitiús.

Models interpretatius

Com s'ha posat de manifest en ocasions anteriors (Costa, 2000 ; Costa i Guerrero, 2002), l'estudi del poblament prehistòric a les Illes Pitiüses ha quedat eclipsat tant per la important presència fenicio-púnica a Eivissa durant el darrer mil·lenni ANE en el context mediterrani colonial, com per l'excepcionalitat i monumentalitat que mostra el registre arqueològic generat per les comunitats d'època naviforme i talaiòtica que es desenvoluparen a la resta d'illes de l'arxipèlag balear durant la prehistòria. Entre els models interpretatius que en els darrers anys han pres alguna consideració sobre aquesta primera etapa de la presència humana a les Pitiüses, s'ha de destacar principalment el treball de l'investigador eivissenc Benjamí Costa (MAEF⁴), el qual tracta d'establir una proposta interpretativa del registre disponible, tenint ben presents les característiques biogeogràfiques, ecològiques, i socio-econòmiques pròpies de les Pitiüses que sens dubte van condicionar aquest procés d'ocupació humana. Per altra banda, a un nivell més general sobre el conjunt de l'arxipèlag balear, destaquem el treball de l'equip d'investigació de l'UAB, dirigit per Vicente Lull a diversos jaciments de Mallorca i Menorca.

En base als darrers avenços en el coneixement del registre arqueològic de la primera fase de la

prehistòria balear (Lull *et alii*, 2004), s'ha reformulat el model de poblament i assentament de les primeres comunitats humanes a les Illes Balears. Tot i que el contingut del mateix no fa referència exclusiva a la problemàtica d'Eivissa i Formentera, sinó a la de l'arxipèlag en general, sí que se'n desprenen una sèrie d'elements que són rellevants per a la prehistòria de les Pitiüses i que tot seguit comentarem.

En primer terme, Lull i el seu equip qüestionen les evidències de l'Estrat 28 de l'abric de Son Matge (Mallorca), les quals, vinculades a una primera datació de C14 a partir de restes de carbons vegetals, atorgaven a aquest jaciment una cronologia de finals del IV mil·lenni, fet que s'interpretà com les primeres evidències d'un poblament humà a les Illes. La revisió dels materials i les noves mostres de C14, preses al Coval den Simó amb un registre molt similar al de l'estrat 28 de Son Matge, fan més que plausible desestimar aquesta cronologia alta proposada en primer terme. Aleshores, les dades disponibles farien rebaixar la data del primer poblament humà de les Illes Balears fins al tercer quart del III mil·lenni ANE (encara restringit a l'illa de Mallorca), fonamentant aquestes cronologies en datacions inequívokes que evidenciïn la presència humana, com ara les procedents de restes òssies. Aquesta cronologia vincula les primeres comunitats illenques amb les de finals del calcolític o inicis de l'Edat del Bronze peninsular, fet que suposaria el despoblament de les Balears durant tota la fase Neolítica. (Lull *et alii*, 2004). Entre la transició del III al II mil·lenni es documentarien una sèrie de canvis en les dinàmiques socials de les comunitats illenques, entre els quals caldria destacar l'aparició de ceràmiques de tipus campaniforme i l'adopció del ritual d'enterraments col·lectius, efectuats en contenidors funeraris de diversa naturalesa, fet que també vindria acompanyat de l'inici de l'ocupació de Menorca, Eivissa i Formentera. En el cas de Menorca, també calgué una revisió intensa dels materials i cronologies proposades de tal forma que establiren una primera datació de principis del II mil·lenni per a les primeres evidències inequívokes de poblament humà

(Lull *et alii*, 1999). Però poc després, els avenços en el coneixement dels registre arqueològic, fruit de l'excavació del jaciment de Biniai-Nou (Gómez, 2000), feren elevar aquesta data de manera que no distaria gaire de les abans proposades per a Mallorca (finals del III mil·lenni). Pel que fa a l'illa d'Eivissa, s'ha preferit no considerar les restes dubtoses procedents de "Es Pouàs". Les datacions per C14 atorgaven una cronologia del 4.500ANE, però només es dataren les d'avifauna i no les domèstiques, que si podrien vincular-se directament a un poblament humà, i que pertanyien a un estrat més modern. Per altra banda l'estratigrafia del jaciment no reunia les condicions òptimes per garantir la correspondència cronològica entre les diferents restes. Aquest fet, posat en relació amb la cronologia que es té per a les primeres evidències directes de poblament a les Pitiüses (datades a es Puig de Ses Torretes), són gairebé dos mil·lennis posteriors a la datació realitzada a Es Pouàs (Lull *et alii*, 1999).

D'aquesta manera es proposa una primera fase de colonització de les Illes amb origen a Mallorca entre el 2.500 i el 2.300ANE, tot i no descartar definitivament una fase prèvia neolítica, la qual de moment no s'ha contrastat amb evidències directes de poblament. Aquestes primeres poblacions, en combinació amb nous contingents poblacionals, serien les que successivament ocuparien Menorca entorn al 2.200-2.000ANE. De la mateixa manera les Pitiüses serien ocupades en aquest moment proposant una data del 2.100ANE, tot i que tampoc se'n descarta una cronologia diversos segles anterior, sobretot per a l'illa de Formentera.

Una última aportació al coneixement de les primeres fases d'ocupació de les Illes Balears prové de l'estudi d'un conjunt d'indústria lítica procedent de Binimel·là (Mercadal, Menorca). Aquest va donar peu a realitzar una revisió dels estudis entorn al procés de poblament de l'arxipèlag Balear per part de J. M. Fullola *et al.* (2005). L'acusat arcaisme que segons aquests autors presentava el conjunt menorquí analitzat, els ha permès proposar provisionalment una

atribució tecno-tipològica⁵ *que recorda les estratègies d'exploració de les comunitats epipaleolítiques continentals* (2005, p.52). Tot i que aquestes consideracions es troben amb un recolzament empíric molt poc consistent (únicament paral·lelismes), Fullola *et al.* fan esment a algunes qüestions respecte a les primeres ocupacions de les Pitiüses, les quals seguirien el model proposat per Benjamí Costa (2000). La consideració d'aquest fenomen com una interacció entre les comunitats humanes i l'ecosistema insular ha estat inclosa a diversos models teòrics anteriors (Graves i Addison, 1995; Patton, 1996, etc.), als quals s'adhereix la proposta de Costa per a les Pitiüses. Aquests models estableixen una seqüència per al procés de poblament d'un medi insular, definint una sèrie de fases que poden ser més o menys successives –descobriments, freqüentació i/o establiment temporal, i finalment, establiment permanent de població–, les quals en funció de les diverses variables implicades, poden presentar diferents temporalitats. D'aquesta manera, alhora d'analitzar la relació existent entre els factors determinants del procés de poblament pitiús, i la base empírica disponible fins a l'actualitat, haurem de fer referència a diverses consideracions ja mencionades per Costa en les seves publicacions.

Revisió crítica i nous plantejaments:

Degut a les circumstàncies específiques de l'estudi de la prehistòria pitiüsa, que venim evidenciant, creiem que la complexitat que implica la construcció d'un model interpretatiu basat exclusivament en les evidències materials conegudes, suposaria deixar enrere molts factors igualment importants en l'estudi d'aquest procés d'interacció entre les primeres comunitats i l'ambient insular en qüestió. Tenint en compte aquesta premissa, proposem establir els elements necessaris per poder interpretar el registre arqueològic dins un marc teòric més ampli, on es tinguin presents els condicionants biogeogràfics, ecològics, i socio-econòmics (Costa, 2000) que varen influir en aquest fenomen.

D'aquesta manera, en la reflexió sobre els aspectes que volem establir vinculats al procés de poblament, anirem distingint les consideracions de caràcter metodològic, i altres de caire interpretatiu, que creiem oportunes.

En primer lloc, pel que fa als factors biogeogràfics, hem de considerar que pels estudis que s'han realitzat sobre el període prehistòric que estem tractant, les dues illes podrien restar encara unides per un cordó litoral, compost per materials silicocalcaris dels quals avui en resten els illots d'es Freus (Schulz, 1997). Aquest fet s'ha posat també en relació amb l'existència d'una fortificació a Punta Jondal (veure mapa, n°38) amb una longitud superior a 300 metres. En aquest sentit també s'ha de tenir en compte la reduïda extensió geogràfica que presenten les Pitiüses, tot i que illes de la Mediterrània com Malta, amb característiques semblants a les d'Eivissa, i altres tant petites o més que Formentera (Lampedusa i Pantelleria) varen ser ocupades ja per poblacions neolítiques (Costa i Guerrero, 2002). Tot plegat, cal posar-ho en relació amb estudis sobre navegació, corrents marins i vents predominants per tal de concebre les rutes que podrien haver esdevingut més òptimes per l'arribada de les poblacions prehistòriques a les illes Pitiüses. Respecte a la navegació, està perfectament documentada la capacitat constructiva d'embarcacions en el context mediterrani des del VI mil·lenni, tal com mostren evidències com les de la canoa monòxila del llac Bracciano (Guerrero, 2006). Segons els estudis sobre corrents marins i vents predominants, la ruta entre el Golf de Lleó i el canal entre Mallorca i Menorca, resultaria més factible que la ruta entre les costes valencianes i Illes Pitiüses (Moreno, 2003⁶). Tot i així no hem d'oblidar el factor visibilitat, ja que en condicions climatològiques favorables, Eivissa és perfectament visible des de les costes de Dènia, així com Mallorca i Eivissa ho són entre elles.

Sovint s'ha argumentat la poca biodiversitat de les Pitiüses com un dels motius pels quals foren ocupades de forma tant tardana, respecte altres illes de la Mediterrània. La falta de mamífers

autòctons potencialment explotables, l'absència de matèries primeres de caràcter mineral com el sílex o els metalls (exceptuant la sal i la mina de s'Argentera) i la inexistència de cursos d'aigua permanents han sigut considerats com carències que marcarien aquest procés de poblament humà. En aquest sentit volem destacar la rica ornitofauna de les Pitiüses, les aigües subterrànies (explotades des d'època antiga) i els recursos marins, que podrien haver despertat interès entre els primers pobladors (Costa, 2000). Finalment, tot i que no és aquest l'espai per al seu anàlisi, caldria valorar les possibles motivacions socio-econòmiques, o de qualsevol altra naturalesa, que haurien incentivat el desplaçament dels pobladors, des dels seus punts d'origen cap a les illes.

Un cop avaluats aquests aspectes i tenint-los ben presents en la nostra anàlisi, ens disposem a relacionar el registre material, abans breument exposat, amb les diverses fases que constituïrien el procés de poblament de les Pitiüses. En aquest procés i en base a la perspectiva teòrica plantejada per Benjamí Costa (2000), nosaltres proposem matisar aquest model a partir de les mancances metodològiques i errors interpretatius que al nostre parer haurien de ser revisats. En primer lloc, en el cas de confirmar-se les dades obtingudes per al jaciment d'Es Pouàs, aquest podria esdevenir una primera evidència de contacte des de l'exterior amb el medi pitiús i més concretament, coneixement del medi i explotació de la fauna endèmica. Per part nostra creiem que les restes d'ornitofauna holocènica cremades requeririen un estudi amb criteris arqueozoològics per tal de documentar-ne possibles indicis de manipulació antròpica (com tipus i grau de termoalteració, patrons de fractura intencionals,...). Resultaria interessant datar també les restes de fauna domèstica documentades en nivells superiors amb l'objectiu de poder establir alguna relació entre aquests dos conjunts d'evidències faunístiques. A nivell interpretatiu, creiem que les dades disponibles actualment sobre aquest jaciment no aporten la solidesa empírica necessària per poder fer aquest salt inferencial.

En segon lloc, la primera evidència d'hàbitat a les Pitiüses ha estat constatada a es Puig de Ses Torretes. Aquest jaciment, juntament amb Ca Na Costa, proporcionen la primera evidència directa de presència humana a les illes a finals del III mil·lenni ANE, per tant aquests dos assentaments formarien part d'una primera ocupació de poblament estable. Caldria confirmar la possible incidència de l'"efecte reserva" en les datacions radiocarbòniques efectuades sobre restes humanes en ambients marins, en aquest cas, les de Ca Na Costa, que en el context del Mediterrani pot envellir-les fins a 400 anys. Així, en aquest primer període calcolític, i a partir del registre proporcionat per aquests dos jaciments, s'ha de considerar la possibilitat d'una metal·lúrgia local, a més d'uns contactes amb l'exterior evidenciats per l'arquitectura megalítica de Ca Na Costa.

Respecte la següent gran fase en aquest procés, corresponent a l'Edat del Bronze, hem de destacar la falta d'una datació radiocarbònica que ens situï el moment inicial d'ocupació de l'assentament del Cap de Barbaria, per tal de poder definir el període cronològic exacte durant el qual estigué en funcionament. Tal com hem comentat en el seu moment, es pot establir certa vinculació entre aquest assentament formenterer i les construccions naviformes de Mallorca i Menorca. En aquest aspecte, volem també destacar la falta d'interès que han despertat, entre els investigadors, aquestes més que possibles relacions entre ambdós grups d'illes de l'arxipèlag. Tot i això, en els últims anys, a partir del projecte "*Colonización humana en medios insulares. Interacción con el medio y adaptación cultural (PB95-0490)*" s'ha dut a terme una col·laboració més estreta entre V. M. Guerrero (UIB) i B. Costa (MAEF) que ha començat a tenir els primers resultats (Costa i Guerrero, 2002). Finalment, les darreres dades procedents de la primera meitat del I mil·lenni ANE, presenten un panorama molt complex pel que fa a la realitat social de les Pitiüses en aquest moment. Les noves datacions, abans comentades, ens plantegen la possibilitat de que els colons fenicis haguessin apreciat la potencialitat d'establir un

assentament a Eivissa, per una probable participació de les illes en les xarxes d'intercanvi indígenes. Aquest fet, esmentat per alguns dels autors anteriors, podria estar evidenciat per la presència de diversos dipòsits materials (principalment objectes de bronze) en coves i altres indrets de les Pitiüses, tipològicament semblants a altres exemplars peninsulars i mallorquins.

A nivell metodològic general, de tots els estudis que s'han realitzat sobre els jaciments excavats a les Pitiüses, volem fer especial èmfasi a la necessitat d'efectuar anàlisis arqueozoològiques per tal d'ampliar el coneixement sobre les estratègies d'explotació dels recursos animals per part de les comunitats que ocuparen aquests assentaments. De la mateixa manera, caldria realitzar anàlisis de tipus arqueobotànic, tant per iniciar un estudi sobre l'aprofitament dels recursos vegetals, com per incidir en la reconstrucció mediambiental en època prehistòrica. Tot plegat permetrà també avaluar l'impacte de l'acció antròpica en l'ecosistema insular (Costa i Guerrero, 2002). D'altra banda, les evidències de metal·lúrgia documentades als jaciments haurien de ser estudiades amb més detall (anàlisis isotòpic), tant les peces arqueològiques com les possibles mines d'extracció, sobretot per poder plantejar la possibilitat d'una eventual producció local, a partir del plom procedent de s'Argentera (Eivissa). Finalment, caldria incloure en el conjunt d'investigacions els anàlisis de matèries primeres sobre les pastes ceràmiques, per tal de apropar-nos més a qüestions de procedència geogràfica de certes peces, incidint així en les possibles relacions. Aquest tipus d'anàlisis, presentarien un interès especial en el marc de les produccions campaniformes, sobre el qual Celia Topp ja va proposar incloure les illes en aquesta xarxa de relacions⁷ que unien Eivissa i Formentera amb l'exterior. A mode de conclusió creiem que el registre actual, lluny de ser tant escàs com algunes vegades s'ha considerat, presenta una potencialitat informativa encara per explotar. A més, entre els jaciments coneguts s'haurien de prioritzar les excavacions futures sobre els hàbitats, com per exemple l'ampliació de

l'excavació de Cap de Barbaria i d'altres com es Cap des Jondal.

Tal i com hem anat veient, el procés de poblament humà a les Illes Balears no presentaria diferències cronològiques significatives entre les respectives illes ($\pm 100-300$ anys). Degut a la falta d'investigació no podem establir encara la procedència d'aquests primers pobladors, ni les característiques generals que marcarien el seu desenvolupament socio-econòmic en el medi pitiús. Per tant, les conclusions a les quals arriben Costa i Guerrero (2002), que proposen uns processos d'intensificació productiva i canvis socials en el transcórrer de la prehistòria de Mallorca i Menorca, no documentats al mateix moment a les Pitiüses, deriven en un suposat desenvolupament més lent per Eivissa i Formentera. Nosaltres considerem que aquestes hipòtesis, fonamentades més en la manca d'evidències que no pas en uns indicis sòlids, es podrien reconduir vers una concepció del desenvolupament pitiús com un procés encara desconegut, o simplement diferent a la resta de l'arxipèlag. A partir de la informació disponible, només hem pogut proposar uns primers elements sobre aquest establiment humà, els quals ens haurien de permetre plantejar una estratègia d'investigació per tal de superar les carències abans evidenciades. Tot plegat denota una important tasca alhora d'aprofundir en l'estudi del procés d'ocupació d'un ambient marginal, com és el de les Pitiüses, així com a nivell del conjunt de les Illes Balears, la necessitat d'incidir en l'anàlisi de les relacions interinsulars i d'aquestes amb l'exterior.

* Poblats

- 41 Puig de ses Torretes
- 39 Cap des Jondal

● Establiments de planta complexa

- 2 Cap de Barbaria II
- 3 Cap de Barbaria VIII
- 10 Cap de Barbaria X
- 14 Cap de Barbaria XV
- 18 Cap de Barbaria XXI
- 22 Es Banc
- 27 Sa Galera

● Establiments de planta senzilla

- 3 Cap de Barbaria III
- 6 Cap de Barbaria VI
- 12 Cap de Barbaria XIII
- 15 Cap de Barbaria XVI
- 16 Cap de Barbaria XVII
- 17 Cap de Barbaria XIX
- 20 Can Parra
- 21 Es Pedregar
- 23 Can Marroig II
- 25 Punta Prima I
- 26 Punta Prima II

● Establiments de planta simple

- 1 Cap de Barbaria I
- 4 Cap de Barbaria IV
- 7 Cap de Barbaria VII
- 9 Cap de Barbaria IX
- 11 Cap de Barbaria XI
- 19 Pla de ses Sitges
- 28 Es Ram I
- 29 Es Ram II
- 30 Es Ram III
- 35 Sa Cala III

* Establiments de planta indeterminable

- 5 Cap de Barbaria V
- 13 Cap de Barbaria XIV

▲ Coves

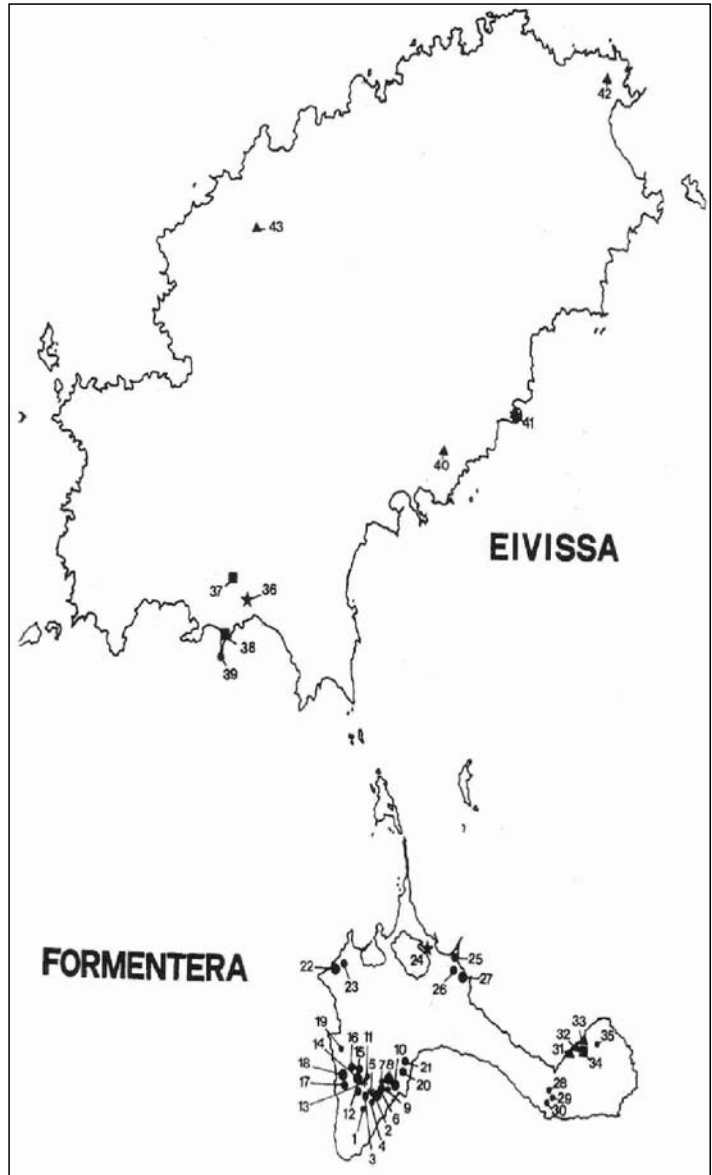
- 31 Cova des Fum
- 32 Cova des Riuets
- 33 Cova de sa Plaerança
- 40 Cova Xives
- 42 Cova des Culleram
- 43 S'avenc des Pouàs

■ Llocs fortificats

- 34 Muralla de Sa Cala
- 37 Puig Rodó
- 38 Punta Jondal

★ Sepultures

- 24 Ca na Costa
- 36 Can Sergent

Mapa de jaciments prehistòrics de les Illes Pitiüses (Costa i Benito, 2000).

Notes

¹ Ja des d'època antiga es coneix a les illes d'Eivissa i Formentera com a Illes Pitiüses, formant part del que avui és l'arxipèlag balear, tot i que aquest darrer terme també s'ha emprat en ocasions per parlar només de Mallorca i Menorca.

² S'han documentat un total de sis conjunts materials prehistòrics a l'interior de cavitats a les Pitiüses.

³ A partir de la tècnica constructiva, consistent en la disposició de les lloses de pedra en pla, i no en vertical com a l'anterior fase, es proposa que aquesta segona tècnica sigui més moderna.

⁴ Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera.

⁵ El jaciment de Binimel·la consisteix en un conjunt lític a l'aire lliure sense cap vinculació amb cap altre vestigi que permeti datar els materials documentats.

⁶ Aquest autor ha basat els seus estudis en els llibres de derrota del segle XIX, que contenen l'experiència acumulada de molts segles sobre les condicions predominants que determinen la navegació en aquesta part de la Mediterrània.

⁷ Aquest tipus d'anàlitzes, presentarien un interès especial en el marc de les produccions campaniformes, sobre el qual Celia Topp ja va proposar incloure les illes en aquesta xarxa de relacions.

Bibliografia

ALCOVER, J.A. [et al.] (1999) "Extinctions and local disappearances of vertebrates in the western Mediterranean islands", en MACPHEE, R.D.E. y SUES, H.D. (eds.), *Extinctions in Near Time: Causes, Contexts, and Consequences*, pp.165-88. New York: Plenum.

AUBET, M.E., (1994) *Tiro y las colonias fenicias de Occidente*. Ed. Crítica. Barcelona.

COSTA, B., (2000). "Plantejaments per l'anàlisi del procés d'establiment humà en petits medis insulars. El cas de l'arxipèlag balear.", en GUERRERO y GORNÉS (coords.), cit. infra, pp.11-72. Palma.

COSTA, B. y BENITO, N., (2000) "El poblament de les illes Pitiüses durant la Prehistòria. Estat actual de la investigació.", en GUERRERO y GORNÉS (coords.), cit. infra, pp.215-322. Palma.

COSTA, B. y FERNÁNDEZ, J.H., (1992) "Les Illes Pitiüses: de la Prehistòria a la fi de l'època Púnica.", en ROSSELLÓ, G. (ed.): *La Prehistòria de les Illes de la Mediterrània Occidental*. X

Jornades d'Estudis Històrics Locals, pp.277-355. Palma.

COSTA, B., GUERRERO, V. M. (2002) "Balance y nuevas perspectivas en la investigación prehistòrica de las islas Pitiüsas." a WALDREN, W. y ENSENYAT, J.A. (eds.) *World Islands in Prehistory*. International Insular Investigations, BAR, Int. Series 1095, pp.484-501. Oxford.

FERNÁNDEZ, J.H., (1974) "Hachas de bronce de Ibiza y Formentera." *VI Symposium de Prehistoria Peninsular* (Palma 1972), pp.63-71. Universidad de Barcelona.

FERNÁNDEZ, J.H., (1978). "Formentera salta a la Prehistoria". *Historia 16*, núm. 25, pp.59-66. Madrid.

FERNÁNDEZ, J., PLANTALAMOR, LL., TOPP, C. (1988) *El Sepulcro megalítico de Ca na Costa (Formentera)*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa (TMAI), nº19. Conselleria d'Educació i Cultura, Govern Balear. Eivissa.

FULLOLA, J.; CALVO, M.; MANGADO, X.; RITA, C.; GUAL, J.M.; DANELIAN, T., (2005) "La industria lítica de Binimel·là (Mercadal, Menorca), indicio de la primera ocupación humana de la isla de Menorca" *Mayurqa* 30, pp.45-78. Palma.

GOMEZ BELLARD, C.; SAN NICOLAS, M.P., (1988) "La Prehistoria de Ibiza y Formentera: Estado actual de la investigación", *Trabajos de Prehistoria*, 45, pp.201-228. CSIC.

GÓMEZ, J.L. (2000) "Memoria de excavación del monumento nº 2 de Biniai Nou (campañas 1997-1998)", en GUERRERO, V.M. y GORNÉS, S. (coords.), cit. infra, pp.417-445. Palma.

GONZÁLEZ, A.; LALUEZA, C., (2000) "Informe antropológico de los restos humanos de Can Sergent (Ibiza)", en Guerrero, V.M., Gornés, S. (coords.), Colonización humana en ambientes insulares. Interacción con el medio y adaptación cultural, 318-321. Palma.

GUERRERO, V. M. [et al.] (2007) *Prehistoria de las Islas Baleares. Registro Arqueológico y Evolución Social antes de la Edad del Hierro*. BAR International Series 1690. Orford.

GUERRERO, V. M. [et al.] (2006) "El poblamiento prehistórico de las Islas Baleares. Desde los orígenes al fin de la Edad del Bronce", *Historia de las Baleares*, tomo 1. Palma.

GUERRERO, V. M. y GORNÉS, S. (coords), (2000) *Colonización humana en medios insulares. Interacción con el medio y adaptación cultural*. UIB, Palma.

LULL, V. [et al.] (1999) *La Cova des Mussol, un lugar de culto en la Menorca prehistórica*. Consell Insular de Menorca. Maó.

SCHULTZ, H., (1997) *Estratigrafía y líneas costeras durante el Holoceno en la isla de Ibiza, a Prospecciones geo-arqueológicas en las costas de Ibiza*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa y Formentera. Eivissa.

STRYDONCK, M. VAN; BOUDIN, M.; ERVYNCK, A., (2005) "Humans and Myotragus: The issue of sample integrity in radiocarbon dating, en *Insular vertebrate evolution: The paleontological approach*", *Monografies de la Societat d'Historia Natural de les Balears*, 12, pp.369-376. Palma.

TARRADELL, M. y FONT, M., (1975) *Eivissa cartaginesa*, Barcelona.

TOPP, C.; FERNÁNDEZ, J.H. y PLANTALAMOR, L., (1979) "Recent archaeological activities in Ibiza and Formentera", *Bulletin XVI. Inst. of Arch. of the Univ. of London*, p.215-231. Londres.

Articles de revistes

COSTA, B. y GUERRERO, V.M., "La Prehistòria Pitiüsa: Avenços, rectificacions i perspectives de futur.", *Fites* nº2 (2001), Associació d'Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, pp.27-40. Eivissa.

FERNÁNDEZ, J.H., "Nuevo depósito de hachas de bronce descubierto en la isla de Formentera." *Pyrenae*, 9 (1973), pp. 177-183. Universidad de Barcelona.

LULL, V. [et al.] "Los cambios sociales en las Islas Baleares a lo largo del II milenio cal ANE", *Cypsela*, 15 (2004), pp.123-148.

MORENO, S. "Les illes Pitiüses en les rutes de navegació de l'antiguitat" *Fites* nº3 (2003), pp.20-26. Eivissa.

RAMÓN, J.; COLOMAR, M. "Investigacions arqueològiques a la fortificació prehistòrica de Sa Cala (La Mola, Formentera)", *Mayurqa* (1999), 25, 31-41.